

דיסטופיות בספרות העברית העכשווית: מקטסטרופות לאומיות לאסונות סביבתיים

נתן בר יוסרְפֶץ

תlacזיר

מאמר זה בוחן סיפורת דיסטופית עכשווית, שבה (בדומה לספרות האמריקנית הפופולארית) נושאים אקולוגיים תופסים מקום נכבד. נושאים אלה משקפים התעניניות גוברת והולכת של החברה הישראלית בסביבה, התענינות אשר נחקרה סוציאולוגית בעיקר בעשור האחרון (גוטקובסקי, גרוסלניק ושני, 2017). רומנים דיסטופיים אשר נכתבו בשנות הד' 80 וה-'90 של המאה הקודמת, ייצגו בעיקר חזונות אפוקליפטיים מלחמות הרכובים בעימותם עם אויבים מזוין, כמו הדריך לעין חרוד מאות עמוס קינן (1984), או השתלטות של גורמים קיצוניים דתיים או חורדים מתוך החברה הישראלית, כמו פונדקן של רימייחו מאות בנימין תМОז (1984) ומלכים באים מאת יצחק בן-זמר (1987). בנגד לתקסטים אלה, רומנים עכשוויים משלבים את האיום הלאומיים הללו עם נושאים אקולוגיים. עיסוק זה של הספרות העברית בסביבה, שטרם קיבל את תשומת הלב המחקרית הרואה לו, משתקף בשני אופנים עיקריים: אסון סביבתי כמקור לקטסטרופה – כמו בהדים אני רואה לרועי בית-לי או ב-2023 ליגאל סרנה, שניהם מ-2014, או, לחילופין, הזנחה ופיזות סביבתית כביטוי לשחיתות מוסרית, כמו בромנים *השלישי* מאות יש' שירד (2015) וטיט מאת דרור בורשטיין (2016), המקשרים בין אי-צדק חברתי ואקולוגי לבין תיאוקורטיה יהודית. המאמר מציע קריאה צמודה (close reading) של ספרים אלה ונוספים, בגישה של ביקורת אקולוגית (Buell 1996, 2005; Garrard 2013) (Ecocriticism). בראש ובראשונה הוא

מצבע על התנועה התמטית הזאת בספרות העברית ככו שמשמעות שינוי חברתי ואולי אף שואפת להיות ממחוללי. לצד זאת, המחקר סוקר את ההשפעה התרבותית האמריקנית הניכרת בטקסטים הללו מחד גיסא, וממקם אותם גנרטית בזיקה לחזון הציוני האוטופי (אלבום-דרור, 1993) מайдך גיסא.

מילות מפתח: בית לוי, רועי; בורשטיין, דרור; שריד, ישע; דיסטופיה; אקוורייטיסום; סביבה; קיימות; ספרות עברית.

בעשור האחרון הופיע בספרות העברית גל חדש של רומנים דיסטופיים, הנעים בין יצירות מורכבות כמו הרם אני רואה (בית לוי, 2014) ו-2023 (סRNA, 2014, 2023) ליצירות פשוטות ונאיביות יותר כמו הים שמעלינו (רובינשטיין, 2007); בין רומנים עטורי פרסומים כמו טיט (בורשטיין, 2016) והשלישי (שריד, 2015) לספרים "אקשן" פופולריים כמו גיבור (צ'דרניאק, 2017). הפריחה הנוכחת של דיסטופיות נבדلت מגלים דומים קודמים בתפקיד המשמעותי שהנושאים האקולוגיים תופסים בהם, תפקיד המשקף עיסוק גובר והולך של החברה והתרבות הישראלית בסביבה.¹ בכך שהם משלבים אימאים לאומיים עם סכנות אקולוגיות, הרומנים הללו הולכים בדרכם של הספרות והקולנוע האמריקניים העכשוויים. במאמרי אدون בשתי קבוצות של רומנים. בעוד הרומנים של הקבוצה הראשונה מציגים צירוף של משבר לאומי עם אסון אקולוגי כגורם לקטстроפה, אלה בקבוצה השנייה מתארים התמונות והרס כלליים, שהם תוצאה של רשלנות סביבתית המהווה עצמה ביטוי להידרדרות מוסרית, ומקשרים בין אידיאל חברתי וסביבה לבין תאודריה יהודית (טיט והשלישי), או מחברים אסון צבאי עם אסון טבעי (גיבור). בהמשך אתיחס בספריה הקבוצה הראשונה כ"מדוברים אקולוגית" ולאלה של הקבוצה השנייה כ"בעלי היבטים אקולוגיים".

אין זה מפתיע שספרים ישראלים מעדיפים להרהר במצב הגיאופוליטי במדינה באמצעות משקפיים דיסטופיים. כפי שטוענים גוזדין ואחרים (Gordin et al., 2010, p. 1), למורות הניגוד לכארה בינהן, דיסטופיות ואוטופיות הן היסודות של ההווה. אכן, שורשיה של הציונות ומכאן גם אלה של יסוד מדינת ישראל

¹ את העיסוק החדש יחסית של החברה הישראלית בנושאים סביבתיים בחנו לאחרונה גוטקובסקי ואחרים (2017).

נעוצים בחזונות אוטופיים, ובראשם אלטנולנד מאת הרצל (2002 [1902]). יתר על כן, הדיסטופיה אשר חושפת "רעות חולות בחברה" (Booker 1994, p. 176) אינה בפשטות "הניגוד של האוטופיה", אלא היא "אוטופיה שהתקלקלה" (Gordin et al.) (2010, p. 1). בהיותם מוקדים במידה ש"התקלקל" בסביבה (בין שאר הקלוקלים), הרומנים ממקמים עצמם לא רק במסורת הספרותית של אוטופיות ושל דיסטופיות ישראליות שכאו בעקבותיהן, אלא הם מתייחסים גם לדיסטופיות אקולוגיות, במיכון אמריקניות. אכן, אפקטיפסה היא ללא ספק "מטפורת-העל העוצמתית ביותר אשר עומדת לרשותו של הדרמן הסביבתי בן ימינו" (Lawrence Lawrence 1995, p. 285).

בחратי בקורפוס הספרותי הנדון כאן מtopic מבחן גדול של דיסטופיות שהתרנסמו בעשור האחרון, כדי להאיר את המודעות הסביבתיות המודגמת ברומנים הללו.² ההיבט האקולוגי הזה נעדר לחלוטין מהgel הקודם של דיסטופיות בספרות העברית שהתרנסם בשנות השמונים של המאה הקודמת.³ הדרך לעין חרוד (1984) מאת עמוס קינן מתמקד בחזון צבאי אפקטיפטי, בעוד השתלטות של קבוצות חרדיות נמצאת במרכוזם של פונדקיו של ירמיהו (1984) מאת בנימין תМОוז ומלאכים באים (1987) מאת יצחק בנ-ניר. וכן, הרומנים הללו נחקרו כteksty-polityים (גולדשטייד, 2012) ובגישה חברתי-דתית (פלדמן 2006, 2015).

הספרון היישראלי-פלסטיני והמלחמות עם ארץות ערב הם ציריים תמיינים מרכזיים גם ברומנים הנבחנים כאן. כך גם הקונפליקטים החברתיים הפנימיים בקרב אזרחים היהודים של ישראל – בעיקר החדרה (החילונית) מפני ההשתלטות החדרית על המדינה. אף על פי כן, מtopic קריאה צמודה המגלת את הזווית הסביבתית של הרומנים מאת בית לוי, סרנה, בורשטיין ושריד, ובאמצעות דיון בציירים התמטיים הללו ברומנים נוספים, מאמר זה הושף מעתק בסיפורות הדיסטופית העברית. הספרים האלה מציגים נקודת מבט רחבה ומורכבת, הכוללת את מרכיביו

2 דיסטופיות שראו אור לאחרונה ואינן מתייחסות לנושאים סביבתיים הן אצבעות של פנסטרן מאת יהלי סובל (2012), הוקן השtagע מאת אביבית משמרי (2013) ופלא פה נס מאת גدعון אביטל-אפטשטיין (2016).

3 מפה את קווצר היריעה אני משמשה מני הדיוון את הרומנים הרלוונטיים הבאים: כפודר (2010) ושדרן (2017) מאת שמעון אדר, והידרומניה (2008) מאת אסף גברון. ברומנים מחזיר החלומות מאת ניר ברעם (2006) והארץ שטה (2007) מאת חגי דגן, גורמי הטענו נוכחים אך אינם תואמים את התבנית המוצגת במחקר זה.

האקולוגיים של הסיפור – מים, אבק, בעלי חיים ומשאבי טבע. כפי שניוכח, הטקסטים מייצגים את המשברים האקולוגיים המסלימים ומצביעים גם השתקפות של התרבות האמריקנית.

אסונות אקולוגיים כగורמי המציגות הדיסטופיות

הרימ אני רואה (2014) מأت רועי בית לוי, רומן ממוקד אקוולוגית המציג את הסביבה במרכזו התמטי, מתאים לשמש פרדigma למחקר זה.⁴ בצורת אומה מלוכה במשבר כלכלי הם המקור הישיר למציאות הדיסטופית המתוארת ברומן זה, זוכה פרס טובה ו יצחק ויינר לשנת 2014. בישראל העתידית של בית לוי, ארץ עניה מרודה, חמה ויבשה, בן יוצא למסע כדי למצוא את אביו – עליה הרפקתן וחסר אחירות מאורגןואי – אשר נעלם בנסיבות מסטוריות. מסעו של גיבור הספר מתחילה בתל אביב ומסתיים במדבר, ומגולל את היחסים האישיים הקונפליקטואליים בין האב לבנו כמו גם את ההיסטוריה הלאומית המשתלבת בחיהם.

בישראל של הרימ אני רואה, החיים הם "זיהום שהמחסוד משמש לו מדגרה" (עמ' 239), כפי שמצויר במספר הגיבור חסר השם. האסון הסביבתי וההתמונות הכלכליות חובקת הכלול – "התאותות הסיימות, בצורת ומלופת" (עמ' 17), כפי שהוא מכנה אותן באופן מדויק – מקשורות זו לזו שוב ושוב לאורך הרומן. יתרה מכך, שני המשברים ברומן מקשורים באמצעות יחסם של בני האדם כלפי הסביבה, אשר מגולם בצריכות-יתר שתוצאתה היא בנייה מסיבית, ייצור פסולת וניצול החלשים – בני אנוש ובבעלי חיים. בזכות מעמדם החברתי הבינוני-גבוה, המספר ואשתו אילית נהנו לפניו פרוץ המשבר מසגנון חיים אשר כלל אדרחות עבר בمسעדות וקניית בגדים יקרים תוך התעלמות מההשלכות החברתיות והאקולוגיות של מעשייהם. אכן, כפי שטוען בריין סטייבלפורד כשהוא מקשר בין אשםה אישית למורדות סביבתיות, בין "טבעת רgel פחמנית" ל"חטא האקוולוגי", "להדוניום יוצא תמיד שם רע בספרות דיסטופית" (Stabelford, 2010, p. 277).

שילמנו לנשים עניות וזרות שנינקו את ביתנו, הענקנו תשע נדיב לשליהים שדהרו ברחובות העיר להביא לנו את הקניות שלנו... אבל הרגשנו בטוחים ושאננים, כמו

4 רועי בית לוי הוא מנהל מרכז תקשורת המדע והסביבה באגודה הישראלית לאקוולוגיה ולמדעי הסביבה מאז 2015.

שרק זוג שוטים יכול להיות" (עמ' 285). ואכן, כשהבצורת החמורה הופכת להיות מציאות קבועה, אילת מבוהלת. " אנחנו באמצעות חיים להתחילה לעשות משהו רציני בנוגע זהה", היא אומרת. "כלומר, בקשר לאיכות הסביבה" (עמ' 322), והוא בהחלט עושה. היא ממחזרת באובייסיביות, ואף אוספת את האשפה המצתברת ברחובות כדי למיין ולמחזר אותה (עמ' 307-306).

פסולת ביתית, אשפה וזבל מלאים את הרחובות של תל-אביב המודרנית ברומן. ישראל של בית לויה ארץ מזוהמת ומוונחת בכל מובן: המהסור במים משפיע על הנוף ועל היגיינה האישית; הרחובות עמוסים בזבל של ממש כמו גם בשפע ושהיותם. שוחד (עמ' 63-66, 114), התעללות מינית (עמ' 130), גנבה (עמ' 128), שוד (עמ' 222) ורצח (עמ' 120) הם חלק מחיי היום-יום במציאות המסוטה, שבה אדם לאדם זאב, בדומה לטקסטים דיסטופיים אמריקניים, כמו הדך (2009 [2006]) מאת קורמאק מקארטי, כפי שאפרט בהמשך.

הפסולת העודפת, אם כן, היא בעה ובעונה אחת תוצאת הרשלנות הפושעת של בני האדם כלפי זולתם וככלפי סביבתם, ומטרורה לרשלנות זו: זהו בייטוי למחאה הגלומה ברומן נגד המציאות העכשווית בישראל. הביקורת זו הופכת להיות אקטואלית במיוחד בתיאור של הפגנה רבת- משתתפים בנתקי אילון, המזכירה את המצעדים של מהאת ההמוניים בקייז 2011, כאשר מאות אלפי יוצאים לרחובות במחאה על יוקר המחייה, ובעיר קמען דיור בריחשה (רמ' ופילק, 2013). המספר מצטרף לאשתו היוצאת להפגין נגד מגז האויר" (עמ' 329). באופן מודיעק יותר, זה חסר סיכוי לבדוק כמו להפגין נגד מגז האויר".

המספר מנמק את עמדתו של הרומן נגד צרכנות-יתר כשהוא מסביר שהמפגינים הם למעשה מחוליו של האסון, מפני שהם אלה החיים באופן בלתי-邏輯ים שכלו צדקה וויהום (עמ' 332-333).

ביקורת הסביבתית המובעת ברומן כלפי החברה בישראל מנוסחת בצורה היירה ביותר באופן שבו הקמת מדינת ישראל והציגנות משתקפים בסיפורו הפרטני של אביו של המספר. בדומה לדיסטופיה המהפקנית של עמוס קינן הדרך לעין חרוד (1984), ספרו של בית לויה מתעמת עם אפשרות מיימושו של חזון הציוני האוטופי בישראל. כפי שתוענת טלי גולדשטייד (2012), האסון המתואר ברוב הדיסטופיות הישראלית-יבנארית המנחה את עלילת-העל הציונית – מגולה, מהוונן למدينة, משואה לתקומה – הרומנים הללו מקבלים עלילה זו ומאמשים אותה

ללא התנגדות או חתרנות. צמדי הניגודים הללו, מבהירה גולדשטיין, הם כולם גרסאות של אותו עיקרון – שלילת הגלות כמהותה של האידיאולוגיה הציונית (עמ' 37–38).

הצבעתן של הדיסטופיות היישראליות על כשלים מקומיים של הציונות, שלכארה מנותקים מהחOLON האוטופי, ולא על כשלים מהותיים שלה, מחזקת את שמרנותן, מכיוון שהן מייצרות קריאה קטרטיבית, שאינה מביאה לשינוי הסדר הפוליטי אלא להיפך, מחזקת אותו. [...] על רקע דבריהם אלה מתיחרת הדיסטופיה הדריך לעין חרוד, שקשורה את החורבן העתידי לא לעיוותים שהתרחשו במהלך הניסיון להגשים את האוטופיה הציונית אלא לאוטופיה זו עצמה, ולכנן היא מערעתה על עצם ההיתלות בחOLON האוטופי (עמ' 38).

בדומה לספרו של קינן, הרים אני רואה חותר תחת האוטופיה הציונית. במקום להשלים את מסע השיט שלו ממונטווידאו לישראלי כדי להתכנס לעליית משפחתו, אביו של המספר יורד מן הספינה בחופים השלוויים והשוממים של אי המלווינאס (פוקלנד) (עמ' 389). שם הוא עוזר משחק דמיון "ציוני" שבו הוא מגלה מעין רובינזון קרוזו – חולוץ או ניצול מהתרכשות מטוס (עמ' 393). בזמן שהותו באי, הוא כותב למשפחתו מכתבים ארוכים (שאותם אינו שולח), ובhem הוא מתאר ישראל מומצת וונפלאה שאלה הגיע כביכל. במכתבייו, נמל תל אביב מלא באניות עוגנות ומאהוריו מסתתרים "בתים לבנים כמו גיר"; "מצג האויר טוב. חם ונעים כמעט כל ימות השנה" והוא מתלהב מהארץ החדששה שבה אין "שחיתות ואין שוחד" (עמ' 394). תיאורים אלה הם הרמזים לחזונות אוטופיים ציוניים, וליתר דיוק לאטלטנוילנד של הרצל (2002[1902]). המראה הראשון של חיפה הנגלה לעיניו של גיבור ספרו של הרצל הוא זה של הנמל שבו "עננו אניות גדלות" ולאחר מכן של "אלפי וילות לבנות מבהיקות" (עמ' 50), וזה "חברה החדשה" שהוא מתאר מבססת על יסודות שיתופיים של אחוות, רעות וסובלנות, שבה בני כל הדתות והגזעים חיים בהרמונייה ובפלוורליום (אלכויים-דרור 1993).

למעשה, התיאור הפסבדואוטופי האידיאליסטי של ישראל האלטרנטיבית חותר תחת התפיסה האוטופית של ישראל, במיויחד לאור ההצהרה האירונית הבאה בהמשך. "כאן, במדינה החדשה שלנו", כותב האב, "האמות חשובה יותר מהמיתוס, והעתיד חיוני מן העבר" (עמ' 394). המיתוס האוטופי של הציונות והאדמת העבר של ישראל מועמדות כאן באור ביקורתי.

שלא כמו הדרך לעין חרווד, שבו הערעור על המיתוס הציוני מקשור לסתסוך עם הפליטנים, ספרו של בית לוי מקשר בין התפיסה החותרת תחת הציונות לבין הסביבה. הרומן מתעכבר על תיאור נמל התעופה בנ-גוריון של טروم המשבר, אשר החלו הגדול והממוגז קידם את הבאים בשעריו ב"פכפוך מים מלכ"ב", וממנה אותו "ויליה בלב השמורה" ו"נווה מדובר", רעיון המגולם במים הזורמים בשפע (עמ' 22). כך הוא מתחיחס לדבריו המפורטים של אהוד ברק מנאום שנשא ב-1996 וכיו אמר שישראל היא "ויליה בגונגל", ככלمر בית מערכי מפותח, עשיר ומודרני המוקף בילדים פראים.⁵ כך, הרומן מקשר באופן מרומז בין שתי תפיסות – הקולוניאלית והסביבתית.⁶ אף שהזוננו המפורסם של דוד בנ-גוריון (1955) בדבר הפרחת השמורה התייחס בעיקר לרום הארץ – "בנגב יבחן העם בישראל ומדינתו [...] למשימה הגדולה של הפרחת השמורה וישובה" (שם) – הורחבה מאז משמעותם המילולית והמטפורית של דבריו לכל ארץ ישראל. אלא שכפי שמציע הרים אני רואה, החלום האוטופי הזה – שהתגשם וקרם עור וגידים, בטון ומלט – לא לוקח בחשבון את ההשלכות האקולוגיות הרסניות של מימושו המופרז: "לא נשאר עוד לתירירים מה לראות החוץ מרוחבות מאובקים, גדמי עצים יבשים וחלונות ראווה חסומים בקרושים..." (עמ' 22).

יתרה מזו, הרומן מרמז למיתוס ציוני נוסף. "בשומר הצער סיפרו לאבי שבארץ ישראל מייבשים ביצות", נזכר המספר בעליית משפתו מאורוגוואי לקיבוץ בדרום הארץ. "אבל כשהגענו הנה", הוא ממשיך, "למקום שהכל בו צחיח לגמרי עוד מימי בריאות, גילה שלא נשאר לו מה ליבש" (עמ' 431). מילתו של המספר רבות משמעות. מוכן שבשנות השמונים של המאה העשרים – שבהן לכארה עלתה המשפחה לישראל – לא נותרו עוד ביצות ליבש: מפעל ייבוש ביצת החולה המופיע בספרות הסקדיים ב-1958. יתר על כן, המבצע המורכב והסימבולי הזה, שנתפס בתחילת כהישג לאומי עצום לישראל, נתגלה כאסון אקולוגי מוחחר יותר.⁷ לבסוף, הציפייה ליבש דבר מה במדבר הצחיח היא כמובן אירונית, והמיתוס הציוני מרוקן כך ממשמעותו. וכך, שני המיתוסים הציוניים הנודעים מנופצים ומוצגים כאקטים

5 הצהרתיו של ברק מופיעה בתוך בר-יוסף (2013, עמ' 10).

6 ואכן, סביבתנות ופוט-קולוניאליזם נחקרים לעיתים קרובות ביחד. ראו דהלווי והנדלי (Roos & Hunt, 2011), ניקסון (Nixon 2005) והאנט (DeLoughrey & Handley, 2010).

7 למידע נוסף, ראו אתר רשות המים, "פרויקט החולה", <http://www.water.gov.il/Hebrew/>. נדלה ב-4 בפברואר, 2019. Water-Environment/Pages/Hula-Project.aspx?P=print

אגרסיביים אשר לא התחשבו ואף פגעו במערכת האקולוגית, קל וחומר בתושביה היידיים של הארץ.

ספרו של בית לוי מרמז על חלקים נוספים מתוכו נאומו המפורסם של בן-גוריון "משמעות הנגב" (1955), שבו הוא טוען כי "מדינת ישראל אינה סובלת מציאות מדבר בתחוםה. אם המדינה לא תחסל את המדבר עלול המדבר לחסל את המדינה". בעת נהייה אל תוך המדבר, גיבור הספר מרגיש "את השממה אורבת מתחת לכביש". הוא חש "את כל הלא-כלום שהוא כאן בראשית, את כל החול והאבנים שקדמו להמולת הקדמה. באותו רגעים נדמה היה [לו] שהשממה מבקשת לכבות בחזרה את מקומה ולתבע את בכורתה" (עמ' 425). ברומן, ישראל מি�ובשת לחולותין ומכוסה באבק, ונדרה שהמדבר אכן חיסל את המדינה. אלא שהגורמים לכך הפוכים מלאה שחזה בנ-גוריון. מה שהחולל את האסון האקולוגי, מציע הרומן, היה הפרזה ב"הפרחת שטחה" (או ב"חיסול המדבר" כפי שבן-גוריון ניבא), יותר מדי מבצעים הנדסיים ומণיפולציות נגד הטבע אשר היו חלק מהפרויקט הציוני.

סופה של הרומים אני רואה אמביוולנטי יותר. גיבור הספר מסיים את מסעו בהגיאו למשמעותים, הקיבוין המודמיין בעל השם הסימבולי שבו החלה משפחתו את חייה בישראל. נראה כי על פי הרומן, עתידה של ישראל מוכת הבצורת והעוני טמונה בשיבת אל המדבר, אל החיים הפשוטים בקרבה לטבע. בדרךו לשם המספר חווה הארה כשהוא נתקל בחיה ובצומח של "גן עדן חבוי" במדבר (עמ' 427-426), שמננו הוא יוצא מאושר, נינוח ושלו. דוקא הקיבוין הנטווש וההדורס מציע עתיד של גאותה ותקועה: גן ירק קטן וסימבולי מטופח שם עדרין בידו של גן עלים – אולי אביו האבוד.

רשלנות סביבתית כביטוי להידרדרות מוסרית או כעלילת משנה של אסון לאומי

מקורה של המיציאות הדיסטופית המתוארת ברומנים בעלי ההיבטים האקולוגיים אינו בקטסטרופה סביבתית. מודעות סביבתית ל Kohava כחלק מההידרדרות מוסרית רחבה יותר היא זו המובילת לאסון הלאומי. אני מבחינה בין שני סיטים של רומנים בקבוצה זו. גיבור (2017) מאת אריק צ'רניאק התפרסם כמתוךן, התקבל על ידי המבקרים ככזה (לייטמן, 2017), והפרק לרוב-מכר – ככל הנראה בדיק בغالיל ישירותו ופשותו. לעומתו, עירושלים (2003) מאת אפרת רומן-אשר ועיר הנידחת (2015) מעת עמית גולדנברג פורסמו על ידי הוצאות הבוטיק בבל וכתור בהתקמה. מבקרים

шибחו את עלילותיהם המורכבות וمبرניהם המיוחדים (אייזקוביץ, 2016; מלמד, 2005), אף על פי שהם זכו להרבה פחות התייחסות בתקשורת. למורת ההבדלים הנראים לעין, כל שלושת הרומנים מתאפיינים בריבוי אסונות וזועעות – חלקים סבוכתיים – אשר מתוארים באופן היפרבולי ונסציאוני. ללא קשר למאפייניהם הטקסטואליים, הרומנים הללו רלוונטיים לדין בהמשך על ההשפעה האמריקנית על הרומן הדיסטופי.

בחלק זה של המאמר אתרכו בסט השני, ובו ספרים זוכי פרסים אשר התקבלו בספרות גבואה: טיט מأت דרוור בורשטיין (2016), סופר עטור שבחים, עורך ומתרגם מוערך ופרופסור לספרות ותרבות באוניברסיטת תל-אביב, אשר ספריו התקבלו בכבוד הראוי, והשלישי מאות ישי שריד (2015), זוכה פרס ברנסטיין ליזורים צעירים בספרות לשנת 2016.

שני הרומנים מציגים תיאוקרטיה יהודית אשר מרכזה בבית המקדש בירושלים, והם עשירים באלווזיות לתנ"ך ובציטוטים ארכניים מתוכו. טיט מספר מחדש את סיפורו של הנביא ירמיהו, בדמות משוחר צער אשר מנבא את חורבן ירושלים העכשוית למחצה (שתושביה נוסעים ברכבת הקללה ומשוחחים בטלפון הסוללארי) בידי הבבליים. כמו ירמיהו התנ"כי, גם נבואותיו נדוחות בידי שומעו וירושלמים המושחתת נהרסת. את אירועי השלישי, המתארחים בעtid הקروب, מספר יהונתן, נסיך היהודי הכלוא במצודה בימי החוף "התאידו" במתפקה אטומית, ועל חורבות קודם לכך, תל-אביב ושאר ערי החוף "התאידו" במתפקה אטומית. המלך יהוועו בונה את בית המקדש השלישי בירושלים, והופך את הקדבת הקורבנות הנערכות כמו בימי התנ"ך למרכב מרכזי בחיים הלאומיים.

שני הרומנים מביעים ביקורת קשה על החברה הישראלית בת-ימינו. **השלישי** מציר ארץ אשר מלחמות בלתי פוסקות כילו אותה, עריה נותרו בחורבן, והקרבות בה נמשכים. בעוד העניים רעבים ללחם ונאבקים כדי לשוד, בני משפחת המלוכה והכהנים מנהלים אורח חיים ראותני, וזוללים בהנאה את המנהות שהנתיננס נאלצים להביא לבית המקדש. גם בטיט סגנון החיים של המלך והaczolla הוא הדונייסטי, וארמן המלוכה ממוקם במגדלי הולילנד הידועים לשם, המוצגים באופן גלי כشعורייה סביתית המבוססת על שחיתות (73-74) והמקושרים באופן מרמז ומשועש עם "פרשת הולילנד" של זמננו.⁸

8 מדובר בפרשת שחיתות סביב בניה קומפלקס הבניינים "הולילנד פארק" בדרך ירושלים,

ההידרדרות המוסרית, השחיתות ואי-הצדק החברתי מקושרים ישירות ברומנים אלה לנושאים האקולוגיים: יהס האדם לטבע, ההתנהגות כלפי בעלי החיים וצרונות-יתר.⁹ בטייט, מתואר ירמיהו – בניגוד לרשויות בירושלים – כחובב טבע נלהב, בהלמה לדמותו התנכית בעלת המודעות לטבע ולחשיבותו, במיוחד לסכנת הדבר. הוא מוחה נגד קריתת עצים (עמ' 102), מבקר את התנתקות האומה מהטבע (עמ' 65), ודמותו מעוצבת כפועל סביבה הממחיש את הביטוי האירוני "מחבק עצים" פשוטו כמשמעותו כאשר הוא מחבק ומונתק עז זית אשר "מתאותש מהמאזין" של המסיק ומוציא לו לנוח (עמ' 208). לבסוף, אחרי חורבן ירושלים, ירמיהו ועווזרו ברוך מסתתרים בצלו של עז זון נסוף, ומצלחים לשורוד בזוכות הפירות שהם אוספים בכוונות ובשדות המקומיים (עמ' 209), ומעידים בכך על תלות האדם בטבע.

השלישי, לעומת זאת, מציג משפחת מלוכה אשר למראית עין פיתה מודעות לסביבה. אף כי בני המשפחה מתגוררים בירושלים, בעברם היו מנהלים בשומרון אשר עברו לנגב כדי להתקrab לטבע, "להתיחיל דבר חדש, משהו משליהם, במקום פתוח ונקי" (עמ' 92-93). לבארה, המלך יהווז אכן מתייף לשיבת אל הקלאות מקיימת בסגנון תנ"כי, כדי שהודה תשוב להיות "מלךה של כורמים ויגבים" (עמ' 47). למרות שאיפותו, "רוב הפליטים [מתישביהם] במשכנות עוני בשולי הערים" ומוצאים את פרנסתם "בספרות קטנה, בתיווך ובசחר בשלל שנלקח מעמלק" (עמ' 47). פער זה בין האידיאולוגיה לבין המציאות ניכר גם ב"טבעו של ישראל", ספרו של הרב גיאן צדקה, חבירו של יהווז ומדריכו הרוחני אשר נהרג במלחמה. הספר קורא ל"התחברות מחדש" של עם ישראל עם הטבע: מזכיר ב"זיהת המותרות" וב"יישוב הארץ בדרך של ענווה כלפי האדמה, העצים וחיות השדה" (עמ' 142). הטקסט הפסבדו-אקווריוני הזה, אשר נלמד בכל בית ספר במלכה, מציג למעשה

שבה הורשו בכירים בציוריות הישראלית בשוד ובחלבנת כספים, ביניהם ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט ודראש העיר ירושלים לשעבר, אורי לפוליאנסקי. הבניינים נחובים עד היום בעני רבים מגע סבייתי מכוער הפגע בכו ה רקיע של ירושלים (שילה, 2007).

⁹ אני מתייחסת להתנהגותם של בני האדם כלפי חיים חלק מהשימוש או (הניזול) של הטבע בידי בני האנוש.

¹⁰ יותר מכלنبي ישראלי חזרו ירמיהו 'תודעת המדבר', טוון יהודה פליקס (1971). "הפחד מפני חורבן הארץ והפיכתה למדבר הוא אכן רעיון-ביעותם, מן אידיאה-פיקס, והוא חזר אליו פעמים רבות, מתארו ומוזיר מפניו". ראו למשל ירמיהו יב-12-10.

מלחמה, הרג, ונῆקה כביטוי ל"טבע", וקשר את האמונה באלהי ישראל ואהבת אرض ישראל ללחימה במלחמה בלתי נמנעת (עמ' 143).

שני הרומנים מתארים אפוא חברות מנותקות משימור המعتقدים האקולוגיות שלחן, שלחן נאמנים רק גיבורי שני הספרים – ירמיהו בטיט ויהונתן בהשלישי. הביטוי המרכזי לניצול הסביבה על ידי החברות הללו הוא ההתעללות בבעלי חיים. בספרו של שריד, יהונתן הוא כohan האחראי לטקס הקורבנות בבית המקדש; למרות תפקידו בשחיטה, הוא לא הכניס פיסתבשר לפיו מאז שחט את הקורבן הראשון וראה את ה"עצב האינסופי" בעיניו (עמ' 18). אף כי הוא מסור עד מאד למטלותיו היומיות – הולכת החיים למזבח, קשירתן ושהייתן, הוא מודע עיניו של הטלה (עמ' 17). הכהנים אוחבי הבשר מוצגים כחוגגים בתאהוה באכילת הבשר, ואף נרמז כי הם קניבלים: "הואיל ונשמת החיה מועלית לקורבן כתהילה לנטמותנו, אין באכילה שמן של אכילת אדם, ولو בכונתו של האוכל?" שואל יהונתן (עמ' 46). לבסוף, הטקס מתרחש גם בקורבנות היחיד שמקורבים כדי לנוקת את מצפונם של האנשים מ"מעשים מטונפים קטנים": דגש מושם על כך שמיירוק החטאים זהה מושג באמצעות התעללות בעלי חיים (עמ' 35). ואם לא די בכך, יש קשר ישיר בין האכזריות לבין הידידות המוסרית הכללית, ובמיוחד עושק העניים, החלכאים והנדכאים, אשר נאלצים להביא את המעת שיש להם כמנחות לבית המקדש.

כבמקורו המקראי, גם בטיט ירמיהו מוטרד עד מאד מסבלם של בעלי החיים (ירמיהו יד, ה-ו). למעשה, כל בני משפחתו של ירמיהו הם טבעונים (עמ' 16-18), ואמו אסתר נוהגת להצטרוף לארוחות של סועדים האוכלים מן החיים במסעדות שונות ולתאר "בשקט את סבלות האומללים והנרצחים לשם תענוגי הלוע ושבועוני החך" (עמ' 54), וכך מביעה שוב ושוב את מהאתה נגד הברוטליות שבשחיתת החיים. עמדתו של הטקס בעניין היא ברורה: המיללים הקשות בדברור עקיף הן מילותן של המספר ולא של אסתר.¹¹ המיללים "תענוגי הלוע" ו"שבועוני החך" אף קשורות לשירות בין אכילתבשר לחיים של ננתנות.

11 אי אפשר להתעלם מhetenתו של דודו בורשטיין טבעוני מוזהר ופועל למען זכויות בעלי חיים, בין השאר בבלוג שלו " מתחת לשולחן" ובספרו *תמנונות של בשר* (2014).

בדומה לאמו של ירמיהו, גם חלקיו אביו מביע את מהאתו: הוא גוזר קטעי עיתנות אודוט שחיות שלטונית בישראל מזמן מלחמת יום הכיפורים (עמ' 19). בשולי הידיעות הוא מציין הערות וביאורים המשווים בין הפצע המדועה לבין צדicut בשר – הערות כגן "נתה יפה לכבוד שר האוצר!", "סיר הבשר..." (רימוז למוזנים של בני ישראל במצרים כמובן) או "שומן שפתאים ללקרק" (עמ' 20). ברוח זו, חתונתם של נועה ומתניה אחיו של המלך (המארגן את האירוע) מתוארת כאירוע ראותני ובזבזני שככלו הרג בעלי חיים. בconiיה לחתונה ניצבת פרה היה שעלה אמרים האורחים לסמן את נתח הבשר המועדף עליהם לארוחה, אף כי לצרכי בידור בלבד, כיון שמות פירות כבר נשחטו, בותרו ונצלו לכבוד האירוע (עמ' 93). נוסף לכך, אף פי פרפרי לבני הקרב – שהובאו בקופסאות כדי שברגע השמעת השיר "פרפרים לבנים" ישוחררו ויעופו בחגיגות בשיאו של הטקס – נמצאים מתיים בתחום המכלים ונזרקים חזרי חיים על החתן והכלה. המהלך הגrootsקי והמורבדידי הזה דווקא נראה מלהיב בעניין אם הכליה המכנה אותו "קונפטי פרפרים" (עמ' 95-96). לא רק שהছננה הזה מגיעה ומקורת את המנהג היהודי הרווח של העפת פרפרים בזמן טקס החופה, אלא שהיא מדגישה גם את הניצול האזרחי של חיות לטובות העונג האנושי הרגעי, ניצול הנובע מתוך תפיסה הרואה באדם את מרכז העולם ותוכלו (אנתרופוצנטריזם, anthropocentrism).

אפיוזודה מרכיבת אחת בטיט מקשרת בין עשור לRoman, ובין ניצול בעלי חיים לרצח ילדים. ירמיהו מ התבונן באדם הגורר כלוב עמוס תרגולים. הוא ממלאים לעצמו את הפסוק הידוע של הנביא ירמיהו "בכלוב מלא עוף, בן בתיהם מלאים מרים; על-כן גָּדוֹלָו, וַיַּעֲשֵׂרְוּ" (ירמיהו ה, כז), אשר מזכיר את אנשי יהודה על עונשם שהושג במרמה, ומתכוון לקנות את העופות מהאיש כדי לשחרר אותם. בה בעת, הוא מתעננה מכיוון שהוא יודע שלא יעשה דבר, ממש בשם שלא מהה "מול חניות של בעלי חיים, מול כלבים בגני חיות, מול חניות של קצבים, מול מעילי פרווה" (עמ' 67). למרבה הזוועה, מסתבר מאוחר יותר שלא תרגולים היו בכללו אלא "שישה או שבעה ילדים קטנים בניו שלוש או ארבע", אשר נמכרו על ידי הוריהם כדי שייעבירו אותם באש חלק מפולחן המולך בגין בן הינום (עמ' 67-68).¹² סוחר הילדים משווה בין "שוק הילדים" לעבודת הילדים במכרות תמנע,

12 פולחן זה הייתה רוח בתקופתו של הנביא שהוא מזועז מקומו וניבא את חורבן ירושלים כעונש למיקימי (ירמיהו ז, לא-לב).

שאותה הם נאלצים לבצע למען משפחותיהם העניות והרעות, וכך מועצם הקשר בין הידורדות מוסרית לאי-צדק חברתי.

לבסוף, בדומה להרים אני רואה לבית לוי, הדיסטופיות מأت בורשתיין ושריד מקשרות בין המיתוסים הציוניים ליחס כלפי ארץ ישראל. מה שմבדיל את הטקסטים האלה מהרומן של בית לוי הוא התשתית המקראית העשירה שלהם, אשר מעוררת עוד יותר הן את החלום הציוני והן את התגשותו כמיום אנטיפסיבתי. לאחר שהוא חווה את השלכות חורבן ירושלים, ירמיהו של בורשתיין מפרט את סבלם של הכלול – זקנים וצעירים, בני אדם, בעלי חיים וצמחים. ירמיהו הבדיוני רואה אחדות בכל היישויות בעולם, ומצר על הנזק שנגרם לכלם ועל מצוקתם. ניתן להבין את דבריו כחלק מעמדת מוסרית המעריכה באופן שווה את כל היצורים החיים על פני כדור הארץ, הביוценטריזם (biocentrism) (בניגוד לאנטרופוצנטריזם), גישה העומדת בבסיס הרoman.

ואכן, דבריו של ירמיהו לא רק מבקרים את התפיסה המעדיפה את האדם על כל היצורים החיים, אלא גם מוחים נגד הפרדה וההבחנה שבני האדם (ואלהיהם) ובמיוחד "העם הנכבר" עושים בין המינים, הגזעים והעמים:

כל מה שהוא ניבא אכן קרה, וזה היה אסון שאין שני לו, והוא הבין פתאום שכל זה היה מחויב המציאות, פתאום הובן לו התנ"ך כולם מרגע הכריה הספר שסופו אינו יכול להיות אלא חורבן. מרגע שהופרדו שמיים מארץ, גבר מאישה, ואדם מהיה, והצדיק-תמים מהטבעיים, הייתה זו רק שאלה של זמן עד שיופרד עם אחד וייבחר, ורק שאלה של זמן עד שהבחירה תוביל להתבדלות וליוירה ולמרי, שכן הדרישות היו קשות מדי, אף פעמיים לא עמדו בהן. החל באדם וחווה וכלה בצדקהו, ולכנן גירוש וחרב חיבטים היו לבוא (עמ' 202).

מה שמייסר את הנביה הוא הפרדוקס שבנבואה: הדבר שמןנו הזהיר את מאזינו אכן קרה, למרות שהלкам היטיבו את דרכיהם. חשוב מכך, הפרשנות הזאת של התנ"ך כנובאת עצם מרמזות הן על ביקורת אקולוגית והן על שיפוט לחומרה של הציונות ומדינת ישראל.

אין ספק שהפן האנכרוניסטי של הרoman חותר תחת הצורך בציונות. הקישור היישיר בין ירושלים של ימינו וירושלים של חורבן בית ראשון מציג את הציונות כתופעה חולפת בהיסטוריה היהודית, ומنبא שמימושה, הלווא הוא מדינת ישראל,

עתיד להיחרב בדיקן כמו יהודת התנ"כית. יתרה מזו, טיט רומו בקהלות לסוגת האוטופיה והקשר הציוני שלה כשלוי אשקלון מקימים "אוטופיה אשקלונית מתוקנת" בפרוורי העיר בלבד (עמ' 122). המיסדים בונים את עירם בירוש, שואלים "מוסר מנבייאי הצדק של כל העמים וכל התרבותות, [וחיים] לאורם" (שם). הגרסה המשופרת הזאת של האוטופיה הציונית ממקמת דוקא מוחוץ לגבולות הארץ המובטחת, והיא נושא אופי קוסמופוליטי ואוניברסלי.

השפעה אמריקנית

נכאות זעם ספרותיות ומהאה נגד מדיניות וה坦הגות אנטיא-סביבתית כמו צרכנותו יתר ופליטות גוי חממה עומדות בסיסם של רומנים וסרטים אמריקניים דיסטופיים עכשוויים, פופולריים ואלטיטיסטיים. התרבות והחברה האמריקנית נשבו בקסמה של הסביבה מאז ספרה רב ההשפעה של ריצ'רד קרסון (Carson) *האביב הדומם* (1962), אשר חזה את היעלמותם של ציפורים, חיות ואפלו בני אדם (היעלמות אשר תרומות את קולות האביב) בגין שימוש בלתי מבוקר ובבלתי נשלט בקוטלי חרקים. למעשה, ספרה וביבה המכ רשות הברית (Stableford, 2010, p. 272), וכפי שטוען גרג גרארד (Garrard, 2004, p. 1), יש הסכמה רחבה שהסבירות המודרנית נולדה עם ספר זה. כך, כמו ספרים וסרטים רבים שהלכו בעקבותיו, *האביב הדומם* מדגים את ההשפעה ההדרית בין חברה ותרבות. כמו שגרארד מנסה זאת, "רטוריקה אפוקליפטית נראית מרכיב הכרחי בשיח הסביבתי. היא מסוגלת לשלהב פעללים, להמיר את אלה שעדיין לא החלטו ולבסוף, אולי להשפיע על מדיניות מסחרית וממשלתית. בארצות-הברית במיחוד היא יכולה לשאוב מהמעינות העומקים של הרגש האפוקליפטי הפופולארי והספרותי" (שם, עמ' 113).

מקורה מובהק יותר של הטרנד האקולוגי הזה בספרות האמריקנית העכשווית הוא תתי-הסוגה "סיפורת זומה", אשר מתאפיינת בעיסוק תמטי בקטגוריות שונות של פסולת ו"זבל אנושי" (ראו Bar Yosef-Paz, 2016). בתארם את הזומה הэн כתוצר של עידן צרכנות-היתר והיצור העודף של פסולת והן כסמלו של עידן זה, הרומנים מבקרים את ניצולים ודיכויים של החלשים והמוחלשים מבחינה גזעית וכלכליות ("זבל אנושי") ואת עושק הסביבה. בהתריעם מפני אפוקליפסה המתAIMת לבוא – התוצאה הבלתי נמנעת של התאות-הכצע, שנאת-הآخر והאלימות של בני

האנוש – מחברי הרים נחים הם נבייאי זעם מטעם עצם, המאמצים טרמינולוגיה אופיינית לביקורת אקולוגית (Eco-criticism). רוב הרים הילו נכתבו במקור באנגלית ותורגם לעברית.

ערוצי ההשפעה האמריקנית על החברה והתרבות בישראל נחרכו בהרחבה. בהקדמה שלה ל吉利ון מיוחד של *Israel Studies Forum* שהוקדש לאמריקניזציה של החברה והתרבות בישראל, גלנדה אברמסון (Abramson, 2000, p. vii) מסבירה את סימonia של השפעה זו, וטוענת כי "אמריקה השפעה אפילו על הדמיון הספרותי העברי". אכן, העיסוק של רומנים ישראליים בסביבה מדגימים את האימפקט האמריקני לא רק על המודעות האקולוגית – שהיא תנועה פיעילה בארץ¹³ מאז שנות השבעים של המאה הקודמת (Stableford, 2010, p. 273) – אלא גם על התרבות הגבואה והפופולרית כאחת. כפי שאדגמים, בדייטופיות עבריות הנידונות כאן מופיעים דימויים ספרותיים וקולנועיים, קווים טמטיים, תיאורי נוף ועלילות שלמות השאובים מדרומנים אמריקניים המתרכזים בסביבה.¹³ אלא שמלבד שתי ההשפעות האמריקניות הללו – המודעות החברתית לסביבה והשלכותיה והשפעה הישרה על התרבות – יש מרכיב שלישי שמאמר זה הוא חלק ממנו, והוא מחקר הביקורת האקולוגי (Eco-criticism).

המודעות הפוליטית והחברתית להשפעות הסביבתיות של פעולותיהם של בני האדם (אשר יכולות גורם לאסונות כמו אפוקליפטיים) הגיעו לשיא בעשורים האחרונים, ומתוך כך נוצר שדה מחקר מובהן – הביקורת האקולוגית. כפי שמסבירה אורטולה הייסה (Heise 2006, p. 505), לשדה זה שליש הסתעפות, "לחקד המדעי של הטבע, לניתוח הביקורתי של ייצוגים תרבותיים ולמ庵ק הפוליטי למען דרכי מקיימות יותר של אקלוס העולם הטבעי". ברור שההיבט התרבותי של תחום זה הוא הרלוונטי מכל למחקרי, במיוחד בתחום טקסטים ספרותיים בדרך של הביקורת האקולוגית. בהמשך אדגמים כיצד דיסטופיות עבריות משני הסוגים, אלה בעלות

13 דוגמאות לסרטים אמריקניים עם תיאורים דיסטופיים של עתידו הסביבתי של כדור הארץ הם *היום שאחרימחר* (The Day After Tomorrow [2004]), *החזזה התקרורה גLOBאלית* ואת פרוץ *עירן הקרה, ול-אי* (Wall-E [2008]), שבו כדור הארץ ב-2085 מכוסה בערים עצומות של זבל, שהן התוצר של עשרות שנות צריכה מסיבית, ובין-כוכבים (Interstellar [2014]), אשר מציג עתיד שבו כל משאבי כדור הארץ נצרכו עד תום.

ההיבטים האקולוגיים ואלה המוקדשות אקולוגיה, מתייחסות לרומנים של "סיפורת הזוחמה" באופן ישר או מרמז.¹⁴

כפי שראינו, צרכנות יתר היא מושא הביקורת של כל הרומנים. בטיב הביקורת מכונת כלפי הסמל האולטימטיבי של תרבות התרבות הכלובאלית – קוקה-קולה. בסצנה מתוך הרמן, הנביא שמעיה הנחלמי מתעמת עם ירמיהו ומתיף בכריזומטיות נגד אלוהי הכסף, בעודו אוסף מזומנים מהקהל עברו עצמו. הוא מכח בראשו של ירמיהו עם פחיתה קולה שקנה מתחך מכבר משקאות, ואז מגנט את הפחית בחזרה אל תוך כף ידו בדרך כסם (עמ' 13). לא זו בלבד שהסצנה מיטיבה לזקק את העמדה הקפיטליסטית שנגעה ירמיהו מוחה, אלא שהיא גם מאוצרת סצנה דומה בספרו של קורמאק מקארתי הדרך (2006). הרמן של מקארתי, המגולל את סיפורם של אב ובן חסרי-שם המשוטטים בשםימה פוסט-אפקוליפטית אמריקנית בעתיד הקרוב, היה רב-מכר בארץ"ב ובישראל, וגרסתו הקולונועית הוקרנה בכתבי קולנוע גם בישראל. כאשר האב ובנו מוצאים פחיתה קולה נדירה במכונת משקאות והילד מתענג על טעמה, המתיקות והאופי הדורסני של המותג מודגשת שנייהם, כביטוי לביקורת של הרמן כלפי התרבות שකואה קולה מייצגת (עמ' 20-21).

באופן דומה, בטיב, כחלק מ"מסע להגדלה עצמית מוחודשת", מתניה אחיו של המלך אוכל מחוץ לארמון רק אוכל רחוב וחטיפים, ששמות המותגים שלהם מפורטים בטקסט באריכות, בהציגו את זמינותם ואת כסם המכמו-אמריקני. אף כי רוב החטיפים הם מותוצרת "עלית" הישראלית, האוביッסיה של מתניה לגבי התזונה שלו (שילוב של שייק פירוט עם אבקת חלבון, סושי, ו"פרינגלס"), והיות התרבות היבט מרכזי בזיהותו, מצביעות על הקשר האמריקני. דוגמה לכך היא התרבות מוצאה של חטיפים כאלה לצד מודעה של קוקה-קולה אשר מופיעה בענבי זעם מאי ג'ין סטינבק, ומשקפת הן את העדצת השפע המוגזם והן את הביקורת על שפע זה (2010 [1939], עמ' 205). כל הרומנים הנדונים מתארים פסולת – ביתית או אחרת, שרידי פגרי חיים או "דברים", שהם שאריות הנותרות אחרי בני אדם שחיהם הփכו לפסולת. הפסולת הוא היא ביטוי להחמרה הכלכלית במצב המדינה והתשתיות שלה, וסמלת של ההידרדרות המוסרית. כמו גיבורייהם של הרומנים

¹⁴ דוגמה חשובה לאזכור כזה (שהיא לא דלונית במבנה האקולוגי) היא השימוש במוטיב הנפוץ ביותר במיתולוגיה האמריקנית – יהסי אב ובן. כמו הדריך ואדון החצר, אשר מייצגים כל אחד בדרך קשיי אב ובן מורכבים ורבי ממשמעות, היחסים ובין הרכבים של הגיבור עם אבי הנעדר וחסר האחריות ניצבים במרכזו הרם אני רואה, השלישי, טיט וגיבור.

ב"סיפורת הזוהמה", הגיבורה של ירושלים (2003) מأت רומן-אשר היא אמנית משיחית, היוצרת אמנות ממחוזר הפסולת הממלאת את רחובותיה מוכי-הקרבות של ירושלים, ומאמינה שהמחוזר יביא את הגאותה: בכך היא מזכרת את תתק-עולם (1999 [1997]) מأت דון דיללו. גם ירושלים של עמי גולדנברג בעיר הנידחת היא "מובללה שאף אחד לא יוכל לנוקת", עיר שטופת שנאה שמנהגים תיאוקראטיים שליטים בה ותוшибה אשר "עובדים לאלהי הזבל" חסרי אחריות כלפי סביבתם (2015, עמ' 55). גולדנברג מתיחס בספרו באופן גלי לספרו המונומטלי של טריסטן אגולף אדון החצר (2001 [1998]), המתאר קהילה רווית-שנה ומפוגגת בזמן שביתת עובדי מחלקה התברואה שתוצואותיה הן כמעט אפוקליפטיות, אף עושה שימוש בתמות וצנות מתוך ספרו של אגולף.

הספרים שההיבטים העיקריים שלהם הם אקולוגיים, מתייחסים לRomanus פוסט-אפוקליפטיים אמריקניים כמו הדרכם מאת מקארתי (2006) ובארץ הדברים האחוריים מאת פול אוסטר (1996 [1987]). בהיעדר תמרורים שאוותם גנבו סוחרי ברזיל כדי להבריחם ולמכרם מעבר לגבול, הנוף בהרים אני רואה נטול נקודות ציון והארץ משוללת מסמנים (עמ' 11). התפוארה הזאת מרמזת בגלי לעולם הבדיוני של מקארתי, שבו הרמוות מהלכות בתוך שטחה מהוكة ובלתי מזויה, והשליטים אייבדו בה את משמעותם המקוריות – המקומות נעלמו מזמן וכך גם שמותיהם. כמו האב ובנו בהדריך ואני בלום של אוסטר, סמטרוטרים מטהלכים ברחובות תל-אביב ודוחפים עגלות קניות עמוסות בחפציהם שמצאו ברחוב או בשאריות תוצרת חקלאית שהם מקווים למכור כדי לשרוד (עמ' 62).

לבסוף, הרים אני רואה מטהר גם סופת-חול הרסנית – ביטוי אקלימי של הבצורת הנוראה המאיימת לכבור את העירה הקטנה שאליה מגיע המספר בסוף הרומן. סופות חול מסמאות עיניים הן גם הסוף הפסבדו-אפוקליפטי של האסון הלאומי המתחולל בגביר מאריך צ'דרניאק (2017) (קידר ודודאי, בדףס). אמן, "דבריות תמיד היו מקוון של סופות חול באוזר, אך מדענים טוענים שכרייה בלתי מקיימת, קידוחי נפט, וחקלאות, שאליהם נוספים עימותים צבאים עזים מחמורים את המצב" (Khadka, 2016). מלבד ייצוג זה של התרחשות מטאורולוגית אמיתית, תמנונות אלה מעלוות את זיכרונו סופות החול המפוזרות של שנות השלושים של המאה העשרים (Dust Bowl), אשר החריבו את הסביבה והחקלאות של העבות האמריקניות והקנדיות. ספציפית, הרומו כאן הוא לקורבנוטיון של סופות אלה, ה"אוקיז" (Okies) – חקלאים אשר נאלצו לעזוב את בתיהם ואת האדמה באקלומה

ולהגר לקליפורניה. סיורים מוכר הורות לתיירים בענבי זעם מאת ג'ון סטיינבק (1939 [1939]).¹⁵ ההרמזים הללו לסופות החול האמיתיות והמדומיניות באמריקה מעיצימים את משמעותן של סופות החול בדיסטופיות העבריות.

הרומן 2023 מאת יגאל סרנה הוא הומאי לטקסטים אמריקניים פוטטי אפוקליפטיים, ובמיוחד להדרך מאות מקארתי.¹⁶ השנה היא 2023, ובעקבות סדרת אסונות משולבים וביניהם רעידות אדמה, שיטפונות ומטחי טלים, התושבים עוזבים את ישראל בגלים ומשירים אוכלסיה של כחצי מיליון בני אדם. לאון, אדם לא צעיר, ובתו חיים בתל-אביב שהיא עיר נטושה. הם מושוטטים בין הבתים העזובים והמטים לנפול שאין בהם מים או חשמל, ממש כמו האב ובנו בספר של מקארתי. לאון ובתו מתענגים כמותם על מזון משומר ואירוע שנחתפס בעיניהם כמותרות (עמ' 20). שלא כמו בהדרך, הטעע בספרו של סרנה שורר את האסונות ו אף משלט על הנוף האורבני. בעלי חיים וצמחייה גדלים פרא מתחת להדריסות (עמ' 39, 44). נראה כי התמה המרכזית ברומן היא עלילנותו של הטעע על האדם, אשר נאלץ להיכנע לכוחותיו (עמ' 92, 103). לסיום, אם משווים את לאון לקלוין כהן – גיבור ספרו של ברנד מלמוד חסיד אלוהים (המוופיע הניתול היחיד ממלחמת תרמו-גרעינית ומהබול השני שאלוהים המטיר (המוופיע באופן גלי כאחד ממקורותיו של סרנה) – לפि 2023 אפשר לבנות חברה חדשה ומושופרת במנותק מישראל החרבה.

סיכום

בין אם עלילתם מתרחשת בין הריסות תל-אביב, בירושלים החרבה ומלאת האשפה או בנגב או הגליל מוכי האבק, הרומנים הדיסטופיים הישראלים שנידונו כאן מבטאים מעתק תמי משמעותי מלאה שהתרפרסמו בשנות השמונים של המאה העשרים. המבט הספרותי הועתק: לא עוד האויב האנושי שמאחורי הגבול והחוימה של הקהילה או הלאום, אלא הוצאה ומעבר לכך, אל המערכת האקולוגית שהאויב

¹⁵ על היבט האקולוגי של ענבי זעם ראו מיירסון (Meyerson, 2004).

¹⁶ 2023 מאת סרנה מרמן באופן גלי לרומנים אמריקניים רבים. כמה דוגמאות הן קו-אורוד דם או אודום של ערבית במועד (2013 [1985]), מבצע שילוק: וידוי מאות פיליפ רות' (1999 [1993]), בדרכיהם מאות ג'ק קרואק (1988 [1957]). הרומן פונה במרומז גם לסייעים מאות או. הנרי ולרומן סיפורה של שפה מהת מרגרט אטוווד (1993 [1985]).

שלה הוא המין האנושי. הצמיהה, החיים ברומנים מأت שריד, בורשטיין, בית לוי ורינה זוכים ליחס מזולג ומנצל מצד רוב בני האדם. במרכזן של יצירות אלה ניצבים הרס הסביבה כתוצאה מצרכתייר, עודף אוכלוסין, תיעוש וሻיתות, המנותקים בדרך כלל מהקונפליקטים הצבאים או הלאומיים. כפי שהראיתי, השינוי הזה נובע בין השאר גם מהשפעה של ספרות וקולנוע אמריקניים. גורם מרכזי נוסף הוא הטרנד העולמי של מודעות אקולוגית וקטיביזם שאומץ בישראל הודות לכך שהتنوعה הסביבתית היא אחת מהטעויות החברה האזרחית שצמחו במהירות בישראל בעשרים וחמש השנים האחרונות" (גוטקובסקי ואחרים, 2017, 8).

אלא שנרבך חשוב בביטחון רכתי הפנים נגד יחסה של החברה הישראלית אל הסביבה, הוא הקשר שמייצרים הטקסטים הספרתיים האלה בין ניסיון ההגשמה של החלום האוטופי הציוני והשלכותיו הרטנסניות על המערכת האקולוגית. במובן זה, הדיסטופיות הללו – אוטופיות שהתקלקלו – מדגימות כיצד כיבוש כוחני של האדמה כמו גם של כל החיים עליו – צמחים, חיים ובני אדם – עשוי להסתיים בחורבן חברתי וסביבתי. אכן, הממלכות ברומנים מأت בורשטיין ושריד נחרבות, ומגשימות באופן דרמטי ניסטי את הקצים התנ"כיים המnobאים להן, בעוד מדיניות ישראל המדומיניות של בית לוי ורינה נידונות לכלכלה אקולוגית. אף כי לטקסטים ספרתיים אלה יכולות להיות פרשניות פוליטיות או אחרות, בחרתי להתמקד בהיבט הסביבתי, בשל מעורבותה הצומחת של החברה בישראל בנושאים אלה. הרומנים הללו, אשר מקיימים קשרים אינטראקטיביים עם חזנות אוטופיים כמו אלטנילנד, מראים כיצד החברה האידיאלית המדומינית המבוססת על שווון, צדק, ואחותה בין האנשים הפכה להיות מושתתת על הכנעה אגרסיבית של האדמה, חיי והצומח, והיא אף מנהלת מtower אותם הכנעה ושבוד, מה שמוביל אותה אל עבר אחרית ימיה.

לבסוף, למורת התמותות החזון הלאומי, "ازהרות דיסטופיות לגבי הקטסטרופה המאיימת לבואهنן הכרחות כדי לשמר איזה שהוא חלום אפשרי על עתיד טוב יותר" (Booker 1994, 177). קהלים מגונים קוראים את הרים אני רואה, 2023, טיט, והשלישי – טקסטים רביעיים אשר עשוים לסייע לדמיין, ואפילו לחולל עתיד סביבתי טוב יותר, יהיו הניסיות הלאומיות אשר יהיה.

תודות

אני מבקשת להודות לאיתן בר-יוסף על סיועו בכתיבת מאמר זה, ובמיוחד על תובנותיו לגבי ההשפעה האמריקנית על סיפורת עברית סביבתית.

מקורות

- אגולף, ט' (1998 [2001]). אدون החצר: הגיע הזמן לשחות את העגל לסעודה ולחוץ את ישרי הדרך בחבל התירים (צ' אלעוזר וד' אלעוזר-הלווי, מתרגמות). לוד: זמורה-ביתן.
- אוסטר, פ' (1996 [1987]). בארץ הדברים האחרונים (מ' רוז, מתרגם). תל אביב: הספרייה החדש.
- אייזקוביץ, ג' (2016). בשאשכח ירושלים: רומנים דיסטופיים שכלי ירושלמי לשעבר עשויים להזדהות איתנו. הארץ, 31 בינואר.
- <https://www.haaretz.co.il/gallery/literature/.premium-1.2833488>
- אלבום-דרור, ר' (1993). המחר של האתמול, כרך א': האוטופיה הציונית. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בורשטיין, ד' (2014). תמנונות שלبشر. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- בורשטיין, ד' (2016). טיט. תל-אביב: כתר. (מהדורות עברית).
- בית לוי, ר' (2014). הרים אני רואת. תל אביב: עס-עובד.
- בן-גוריון, ד' (1955 [1993]). נאות משמעות הנגב. 17 בינואר.
- <213.8.150.43/activities/bengurion/mashmaut1.rtf>
- בן-ניר, י' (1987). מלאכים באים. ירושלים: כתר.
- בר-יוסף, א' (2013). וילה בג'ונגל: אפריקה בתוכבות היישראליות. ירושלים: מכון זונליר, הקיבוץ המאוחד.
- גולденברג, ע' (2015). עיר הנידחת. ירושלים: כתר. (מהדורות עברית).
- גוטקובסקי, נ', גROSLEY, ר' ו שני לי' (2017). לקרה פרדיגמה-חברתית סביבתית בישראל. *סוציאולוגיה הישראלית* 18(2), 22-6.
- גולדשטייד, ט' (2012). הדיסטופיה של הציונות: קריאה בהדרך לעין חרוד לעמוס קינן. גילוי דעת 2, 33-56.
- הרצל, ח' (1902 [2002]). אלטנוילנד. (מ' קראוס, מתרגם). תל אביב: כבל.
- לייטמן, ש' (2017). טייס לא אוטומטי. גיבור: כתבת הגנה על מסריוותו של חיל האוויר. הארץ, 4 באפריל.
- <https://www.haaretz.co.il/literature/prose/.premium-1.3990345>

- מלמד, א' (2005). גיגועים לריבונו של עולם. **חדשות Ynet**. 4 באוקטובר.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3150239,00.html>
- מלמוד, ב' (1982). **חסד אלוהים**. (א' פורת, מתרגם). תל אביב: עם עובד.
- מקארתי, ק' (2009 [2006]). **הדרך**. (א' צוקרמן, מתרגם). בן-שמן: מודן.
- סטיינבק, ג' (2010 [1939]). **ענבי זעם**. (ג' גירzon, מתרגם). תל-אביב: משכל.
- סרנה, י' (2014). **2023**. תל אביב: קיפוד.
- פלדמן, א' (2006). **שנה לא כבישה: על שנאה עצמית יהודית בספרות העברית בת-זמןנו**. תל אביב: תמאז.
- פליקס, י' (1971). משלי טבע וחקלאות בירמיהו וישעיהו. בתוך: **עינויים בספר ירמיהו**. (ב"צ לוריא, עורך). **דעת: לימודי יהדות**.
<http://www.daat.ac.il/daat/tanach/achronim/mishley-2.htm>
- פרויקט החוללה**.-
<http://www.water.gov.il/Hebrew/Water-Environment/Pages/Hula-Project.aspx?P=print>
- צ'דרניאק, א' (2017). **גיבור**. תל אביב: ידיעות ספרדים. (מהדורות עברית).
- קיידר, ר' ודוראי, ר'. **משפט מדומיין: חברה אזרחית, ספרות וצדק מעברי בישראל/פלסטין. תיאוריה וביקורת**. (בדפוס).
- קינן, ע' (1984). **הדרך לעין חרוד**. תל אביב: עם-עובד.
- רובינשטיין, א' (2007). **הים שמעלינו**. תל אביב וירושלים: שוקן.
- רומנז'אשר, א' (2003). **ירושלים**. תל אביב: בבל.
- רם, א', ופילק ד' (2013). **ה-14 ביולי של דפני ליף: עליתה ונפילתה של המאה החברתית. תיאוריה וביקורת**, 41, 17-43.
- שילה, ש' (2007). **המפלצת על הגבעה. הארץ**, 5 בדצמבר.
<https://www.haaretz.co.il/1.1463244>
- שריד, י' (2015). **השלישי**. תל אביב: עם עובד.
- תמוז, ב' (1984). **פונדק של ירמיהו**. ירושלים: כתר.
- Abramson, G. (2000). Introduction. *Israel Studies Review* 5(1), vii-x.
- Andersen, G. (2014). Cli-fi: a Short Essay on its Worlds and its Importance. *Eco-Fiction.com*. 23 May. <https://eco-fiction.com/cli-fi-short-essay-worlds-importance/>
- Auster, P. (1987). *In the Country of Last Things*. New York: Viking Press.

- Barak, E. (1996). Address by Foreign Minister Ehud Barak to the Annual Plenary Session of the National Jewish Community Relations Advisory Council. 11 February. <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1996/pages/fm%20barak-%20address%20to%20njcrac%20-%20feb%2011-%201996.aspx>
- Bar Yosef-Paz, N. (2016). White Trash, Literary Trash: Contemporary American Filth-Fiction." PhD diss. Ben-Gurion University of the Negev.
- Booker, M. K. (1994). *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction As Social Criticism*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Boyle, T. C. (1995). *The Tortilla Curtain*. New York: Penguin Books.
- Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: Belknap of Harvard University Press.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. New York: Mariner.
- DeLillo, D. (1997). *Underworld*. New York: Scribner.
- DeLoughrey, E., & Handley, G. B. (Eds). (2011). *Postcolonial Ecologies: Literatures of the Environment*. Oxford: Oxford University Press.
- Egan, G.(2015). Ecopolitics/ Ecocriticism. In *Ecocriticism: The Essential Reader*, K. Hiltner (Ed.), (pp. 278-300). London and New York: Routledge.
- Garrard, G. (2008). *Ecocriticism*. London: Routledge.
- Gordin, M. D., Tilley H., & Prakash G., Eds). (2010). Introduction: Utopia and Dystopia Beyond Space and Time. *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility* (pp. 1-18). Princeton: Princeton University Press.
- Heise, U. K. (2006). The Hitchhiker's Guide to Ecocriticism. *PMLA* 121.2, 503-516.
- Huggan, G., & Tiffin H. (2015). Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment. London and New York: Routledge.
- Katz, G. (2015). Beyond the Religious-Secular Dichotomy: Looking at Five Israeli Dystopias. *Israel Studies Review* 30(2), 92-112.
- Khadka, N. S. (2016). Middle East Worst Hit by Rise in Sand and Dust Storms. *BBC World Service*, 17 June. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-36553594>
- McCarthy, C. (2006). *The Road*. New York: Vintage International.

- Meyerson, G.. (2004). *Tortilla Curtain and the Ecology of Fear*. *Contracorriente: A Journal of Social History and Literature in Latin America* 2.1, 67-91.
- Morson, G. S. (1981). *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's "Diary of a Writer" and the Traditions of Literary Utopia*. Austin: University of Texas Press.
- Nixon, R. (2015). Environmentalism and Postcolonialism. In *Ecocriticism: The Essential Reader*, K. Hiltner (Ed.), (pp. 196-210). London and New York: Routledge.
- Roos, B., & Hunt, A., (Eds.). (2010). *Postcolonial Green: Environmental Politics and World Narratives*. Charlottesville & London: University of Virginia Press.
- Stableford, B. (2010). Ecology and Dystopia. In *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, G. Claeys (Ed.), (pp. 259-281). Cambridge: Cambridge University Press.